

Adelövs kyrkogård

Tranås pastorat, Linköpings stift, Jönköpings län
Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan

Innehåll

Inledning och syfte	
Metod	
Målsättning för förvaltningen	
Adelövs kyrkogård	
Kyrkogårdens historia	
Händelsehistorik	
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården i dess helhet	
Beskrivning av kyrkogården idag	
Kyrkogårdens närmast omgivning	
Allmän karaktär	
Omgärdning	
Ingångar	
Gångsystem	
Trädvegetation	
Övrig vegetation	
Byggnader	
Gravvårdstyper övergripande	
Kriterier vid kulturhistorisk bedömning	
Beskrivning av enskilda kvarter	
Kvarter F	
Allmän karaktär	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter B Sydöstra kvarteret	
Allmän karaktär	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter A Sydvästra och norra kvarteren	
Allmän karaktär	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Administrativa uppgifter	
Referenser	
Bilaga 1. Lagstiftning	
Bilaga 2. Allmän kyrkogårdshistorik	
Bilaga 3. Allmänna skötselråd	

Inledning och syfte

Griftegårdsenheten vid Tranås kommun har i samarbete med Jönköpings läns museum tagit fram föreliggande bevarandeplan för Adelövs kyrkogård. Fältarbetet med inventering har genomförts av läns museet under sommaren 2022. Bevarande- och utvecklingsplanen har sammanställts av läns museet i nära dialog med uppdragsgivaren vid årsskiftet 2022/2023 och efter mall framtagen av den sistnämnde.

Kyrkogårdar och begravningsplatser utgör en viktig del av landets kulturarv och deras kulturvärden regleras av kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt värdefulla gravar kan också skyddas av begravningslagen. Inom Tranås kommungräns är det kommunen som är huvudman för begravningsverksamheten och är också den som har ansvaret för att förvalta detta kulturarv. Därför är det angeläget att kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden kartläggs och preciseras. En viktig del av värdena ligger i äldre gravar och deras utsmyckningar.

En bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som placerar griftegården i ett sammanhang historiskt och beskriver och preciserar vilka karaktärsdrag och kulturhistoriska värden som är viktiga att beakta i den framtida förvaltningen. Den är därmed tänkt att vara till hjälp och vägledning vid skötsel, underhåll och förändringar på kyrkogården. Planen kan även fungera som beslutsunderlag för länsstyrelse vid handläggning av olika ärenden.

I bevarandeplanen pekas även kyrkogårdens kulturhistoriskt värdefulla gravar ut. De läggs sedan in i den digitala gravboken och redan där kommer personalen veta hur de ska förfara med gravanordningen. Planen avser även att ge instruktioner vid återlämning och ny upplåtelse av sådana gravar.

Planen är även framåtblickande. I egenskap av en utvecklingsplan formuleras även målsättningar för den framtida förvaltningen där förhoppningen är att kyrkogården ska kunna fortsätta att fungera som en levande och funktionell mötesplats för människor här och nu samt i framtiden.

Metod

Bevarandeplanen omfattar en översiktlig historik över kyrkogården och därefter en nulägesbeskrivning av anläggningen, dess olika beståndsdelar och gravkvarter. En bedömning av dess kulturhistoriska värden redovisas först övergripande och sedan för varje beståndsdel och gravkvarter. Därefter följer målsättningar och riktlinjer för den framtida förvaltningen samt förslag till åtgärder.

De kulturhistoriskt värdefulla gravarna klassas i två kategorier, med *mycket högt kulturhistoriskt värde klass 1* samt med *högt kulturhistoriskt värde klass 2*. Se mer utförligt sid 14.

Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering på kyrkogården samt en arkivgenomgång. De arkiv som gått igenom har varit aktuella kyrkoarkiv på Landsarkivet i Vadstena, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur, exempelvis hembygds litteratur. Tidigare inventeringar av kyrkogården såsom den som utfördes av läns museet 1988 och Kulturhistorisk karaktärisering och inventering av Adelövs kyrkogård 2006 (se JLM Byggnadsvårdsrapport 2006:94) har utgjort underlag vid sammanställningen. Historiken utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska därmed inte ses som komplett.

Inför planerade förändringar eller större underhållsåtgärder krävs i regel tillstånd från länsstyrelsen. Inventering har utförts av antikvarie Margareta Olsson vid Jönköpings läns museum under 2022/2023. Planen har sammanställts av ovannämnda antikvarie efter mall framtagen av Griftegårdsenheten. Förvaltaren har medverkat vid formuleringen av målsättningar för den framtida förvaltningen och vid förslagen till åtgärder samt i vissa fall bidragit till beskrivningarna främst vad gäller vegetationen. Vid urvalet av kulturhistoriskt värdefulla gravar har samråd förts med griftegårdsenheten.

Detta dokument är ett *Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan* vilket får inbjuda till läsning, inspiration och förundran över historiens gång, välbevarade dokument och framåttänkande människor långt tillbaka i tiden.

Målsättning för förvaltningen

Målsättningen med planen är att koncentrera de ekonomiska resurserna till det som är prioriterat att

bevara av kulturmiljön för samtiden och framtiden. Samtidigt behöver enheten möta samtidens lagstiftning, behov och krav på en levande begravningsplats som kan ge funktionalitet.

För hanteringen av gravanordningarna ska enheten använda sig av tre metoder. Den första och vanligaste är givetvis att återupplåta vanliga gravplatser och för att kunna göra det så måste befintliga gravanordningar tas bort då det annars blir svårt att återupplåta gravplatsen (finns där en befintlig sten så säger nya gravrättsinnehavare oftast nej till den gravplatsen). De flesta kyrkogårdarna på landsbygden saknar jungfrulig mark vilket i förlängningen innebär att enheten antingen får utvidga eller bygga nya kyrkogårdar vilka båda är mycket kostnadskrävande alternativ. Utöver detta finns säkerhetsaspekten och ansvaret för gravanordningarna så att ingen personal eller besökare skadas. Därför inventeringen för att peka ut och lyfta fram de största kulturvärdena.

Den andra metoden är att teckna dispositionsavtal (gällande de värdefulla gravanordningarna där det inte har någon betydelse vad som står på gravstenen) vilket innebär att gravrättsinnehavaren hyr gravanordningen i 25 år till ingen kostnad. Gravrättsinnehavaren står för kostnader för skötsel, gravstenssäkring och inskription.

Den tredje varianten är de gravar som är klassade som mycket kulturhistoriskt värdefulla. Dessa ska därför bevaras oförändrade och inte heller förvanskas. Där får begravningsverksamheten stå för skötseln, vilket inneburit att enheten har varit noggranna i våra bedömningar innan en grav har getts den statusen.

Vinsten med bevarandeplanen är, utöver syftet med att bevara kulturmiljö, att kyrkogårdens framtida behov av en eventuell utvidgning minskar samt att skötselkostnaderna begränsas. Dessutom kan den medverka till trivsel hos personal och besökare. Allt detta förutsätter information, marknadsföring och engagemang hos personalen när enheten åter upplåter äldre gravar.

Finansieringen av kyrkogårdens underhåll samt vårdinsatser på värdefulla gravar sker genom skatteintäkter (begravningsavgiften) och via medel som avsätts i budgeten för kulturhistoriskt motiverade åtgärder.

Adelövs kyrkogård

Flygfoto över Adelövs kyrka och kyrkogård 1955. Kyrkogården har vid denna tidpunkt kvar en äldre trädkrans av lönn från 1800-talet. Planstrukturen med köpegravar längs kyrkogårdsmuren går tillbaka till anläggningstiden 1834–35.

De båda inre allmänna kvarteren omvandlades 1935 och upptas vid tidpunkten av flertalet familjegravar med grusbäddar. JLM, AB Flygtrafik.

Kyrkogårdens historik

Adelövs kyrkogård har medeltida ursprung. En första träkyrka ska ha funnits på platsen sedan 1200-talet. Denna ersattes under 1400-talet, enligt Rogberg 1427, av en timmerkyrka. Till denna hörde en fristående klockstapel. Kyrkan ska ha legat strax söder om den nuvarande och kyrkogårdens norra avgränsning gick i höjd med nya kyrkans norra mur. Vid storskiftet 1732 fanns två ingångar till kyrkogården, båda med s.k. stigluckor i timmer. En kyrkbod fanns även vid kyrkogårdens nordvästra hörn. En stenmur lär ha anlagts 1747 av dalkarlar. 1762 fick släkten Hummelhielm på Näs tillstånd att uppföra ett gravkor åt sig på kyrkogårdens sydöstra del.

Vid ingången av 1800-talet var kyrkan stadd i långt gånget förfall, varför beslut om nybygge togs. Inför detta utvidgades kyrkogården med ett tunnland åt norr år 1800. De båda sticluckorna ersattes 1813 med svartmålade grindar av trä. Den nya kyrkan kom att uppföras 1830–1833 och när den stod klar såldes den gamla kyrkan och kyrkboden på auktion och båda flyttades 1834 från platsen. Åren 1834–1835 omlades hela kyrkogården inkluderat den nordliga utvidgningen.

Ringmuren lades om i sin helhet av muraren Lars Rydman, vilken även satte upp de nuvarande grindarna vid ingångarna i väster och söder. Själva smidesgrindarna beställdes av smeden Magnus Jönsson från Hultqvarnstugan i Solberga som nyligt utfört liknande grindar till kyrkogården i Säby. Enligt sockenstämmans protokoll utsågs ombud för att ”bestämma ringmurens läge och ordna med kyrkojordens grönska”. Sannolikt planterades en trädkrans av lönn vid denna tid. En planritning från 1829 finns för den nya kyrkogården, vilken sannolikt realiserades.

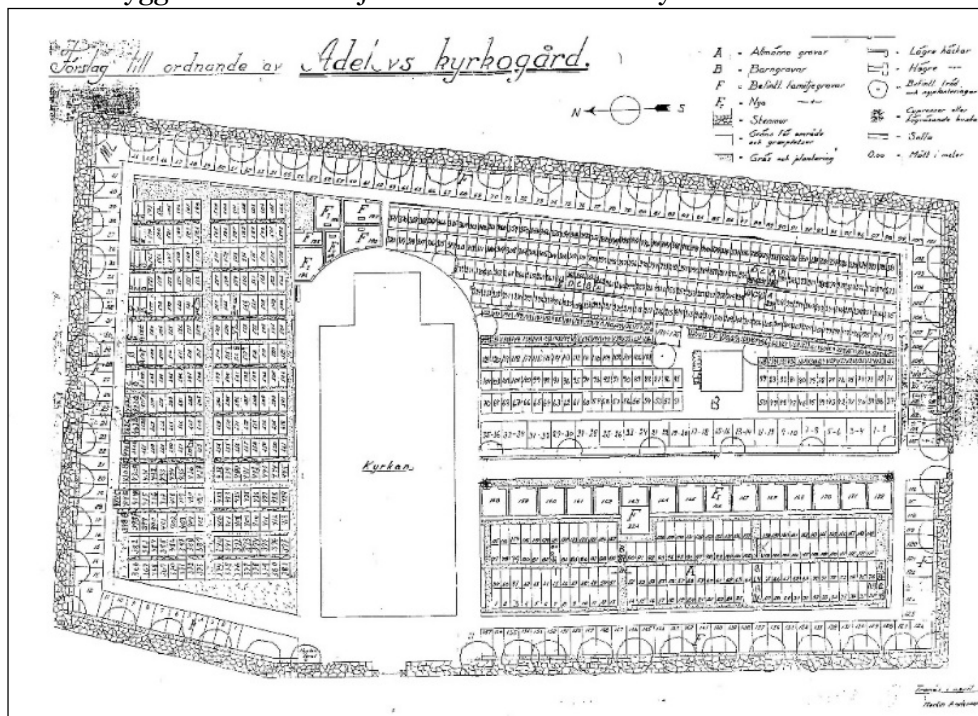
Kyrkogården erhöll en plan indelad i rätvinkliga kvarter med familjegravar utmed ringmuren och flera kvadratiska allmänna gravkvarter i de inre delarna. De allmänna kvarteren omgavs av häckar och alléträd samt skulle ordnas med gravkullar i nord-sydliga rader. Nya kyrkstallar byggdes på kyrkvallen väster om kyrkogården.

År 1891 instiftades Hummelhielska griftegårdskassan. För 600 kr tog församlingen på sig skötseln av gravkoret för all framtid. Åren 1909–10 sammanslogs de mindre inre kvarteren till nuvarande struktur och de sista av alléträden togs ned. Vid samma tid upptogs dessa inre allmänna gravkvarteren nästan uteslutande av brädvårdar av ek. År 1935 togs ett förslag till ordnande av kyrkogården fram.

Förslaget som realiseras följande år innebar att de allmänna gravarna i kvarteren söder och norr om kyrkan ordnades upp och samtliga brädvårdar och gravkullar rensades bort. I slutet av 1950-talet avverkades många av trädkransens stora lönnar och ersattes istället med nyplanterade lindträd.

Vid denna tid hade gravrätter med grusbäddar och ramar av låga häckar eller sten kommit att prägla kyrkogårdens södra del. Under 1900-talets senare hälft har merparten av grusbäddarna slopats till förmån för lättskötta gräsytor, vilket medfört att karaktären på nytt förändrats. I slutet av 1980-talet planterades en lindallé längs södra mittgången och ett tiotal år senare även rader med prydnadsträd i det sydöstra kvarteret.

Under senare år har stadsmässiga ”gammaldags” gatlyktsarmaturer tillkommit, liksom fasadbelysning. Det senaste tillskottet på kyrkogården är en minneslund i det nordöstra hörnet, från 2002. År 2009 ersattes rygghäckarna av tuja i kvarteret norr om kyrkan med nuvarande häckar.

Förslag till omläggning av kyrkogården 1935, av Martin Andersson, Tranås. Planen överensstämmer väl med dagens utseende. Adelövs kyrkoarkiv VaLa.

Händelsehistorik

Omkring 1200 Äldre träkyrka byggs. Kyrkogården anläggs. (Pira, 1942, *Linderås och Adelövs gamla*

kyrkor)

1427 Ny timmerkyrka skall ha ersatt föregångare i trä. (Rogberg 1770)

1747 Stenmur läggs av dalkarlar. (JLM)

1762 Hunnehjemska-Ribblingska gravkoret byggs. (JLM)

1800 Mark inköps för utvidning av kyrkogården åt norr. (Pira, 1942, *Linderås och Adelövs gamla kyrkor*)

1813 Stigluckorna vid kyrkogårdens båda ingångar ersätt med grindar av trä. (Pira, 1942, *Linderås och Adelövs gamla kyrkor*)

1830–33 Den nya kyrkan uppförs. (ATA)

1834–35 Omläggning av kyrkogården, inklusive utvidningen åt norr, efter plan från 1829. Omläggning av ringmur. Nuvarande grindarna åt söder och väster tillkom. Smidesgrindarna utfördes av smeden Magnus Jönsson från Solberga. (Adelövs kyrkoarkiv VaLa).

1909–10 Omläggning där de mindre inre kvarteren slås samman till tre större kvarter. Alléträd tas bort. (Adelövs kyrkoarkiv VaLa).

1935 Ordning av gravarna i de tre inre kvarteren. Äldre brädvårdar rensas bort. Familjegravar anläggs längs södra mittgången.

1955–59 Trädkransen förnygras med nyplantering av lindar. (JLM)

1988 Alléträd av lind planteras längs södra mittgången. (JLM)

1990-talet Prydnadsträd av oxel och häckar planteras i sydöstra kvarteret. (JLM)

2002 Minneslund anläggs. (JLST)

2009 Rygghäckar i norra kvarteret byts ut. (JLM)

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Adelövs kyrkogård har medeltida ursprung men har idag sin huvudsakliga prägel från den omläggning som skedde i samband med att nuvarande kyrkan uppfördes på 1830-talet samt från förändringar under 1900-talet. Ringmuren med smidesgrindar och trädkransen ger bilden av en typisk nyklassicistisk kyrkogård från 1800-talet.

Till 1800-talsprägel sluter sig även den symmetriska planstrukturen med rätvinkligt anlagda kvarter och grusgångar. Däremot har de inre allmänna gravkvarteren lagts om i början av 1900-talet och har idag snarare en utformning enligt efterkrigstidens ideal. En stor karaktärsförändring har igenläggningsen av gravarnas grusbäddar och inhägnader inneburit.

Endast ett fåtal av de under 1900-talets förra hälft så vanliga grusgravarna finns kvar men de kvarvarande betyder ändå mycket för karaktären. Detta gäller även äldre inramningar i form av gjutjärnsstaket eller järnkättingar. Kyrkogården anlades redan på 1830-talet med en social hierarkisk uppdelning vilken fortfarande är tydligt urskiljbar. Ytorna längs med kyrkogårdsmuren var förbehållna påkostade familjegravar.

Dess vårdar speglar framför allt det sena 1800-talets resliga granitmonument och har i några fall bevarade grusbäddar. Den rika förekomsten av titeln hemmansägare visar på en stark och självmedveten bondeklass i socknen. De båda till ytan jämbördiga kvarteren söder om kyrkan har varit allmänna gravytor. Denna karaktär kan ännu skönjas i det östra kvarteret genom ett antal bevarade linjegravar, vars småskaliga vårdar är viktiga att bevara.

Ett fåtal resliga familjegravvårdar från förra sekelskiftet finns även direkt öster om kyrkan och längs södra mittgången och dessa vittnar om statusen med en framträdande placering nära koret eller vid vägen fram till kyrkporten. Västra kvarterets nuvarande prägel domineras av 1900-talets låga

gravvårdstyper.

Det östra kvarteret ger ett mera blandat intryck med både gamla och nyare vårdar av olika storlek och form.

Ett framträdande inslag är det Hummelhielmska gravkoret från 1762, vilket är ett uttryck för utvecklingen med fristående privata adelsgravkor som sker under 1700-talet. Området norr om kyrkan som tidigare var ett allmänt gravkvarter bär helt en efterkrigstidens prägel med låga vårdar i raka rader med rygghäckar. Dess övergripande uniformitet är en viktig årsring i kyrkogårdens historia och speglar folkhemmets ideal.

Beskrivning av kyrkogården idag

Kyrkogårdens närmaste omgivning

Kyrkogården med kyrkan ligger i norra delen av Adelövs kyrkby. Det omgivande landskapet är öppet med en bred uppodlad slätt och dalgången har en gång i tiden utgjort sjöbotten. Runt omkring finns bergsryggar med barrskog och en rik förekomst av förhistoriska boplatser.

Kyrkogården ligger invid vägens östra sida och omges av åkrar i norr och öster. Direkt söder om kyrkogården och dess södra entré ligger kyrkskolan från 1905. Skolgården är anlagd som förplats med likartad parkkaraktär och samutnyttjas numera som parkering för kyrkobesökare. Väster om kyrkogården och vägen finns en långsträckt grusad parkering till kyrkan, där kyrkvallen med stallarna varit belägna, fram tills de revs på 1950-talet.

Allmän karaktär

Adelövs kyrkogård är en typisk 1800-talskyrkogård på landsorten. Den har en symmetrisk plan med kranskvarter och tre rätvinkliga inre gravkvarter. Planformen är rektangulär och kyrkan ligger som avskiljare mot den nordliga utvidgningen. Till ytan är kyrkogården helt plan och ligger upphöjd i förhållande till omgivningarna åt norr och öster.

Det finns alltså tydligt urskiljbar social skiktning mellan gravarna i de olika delarna.

Stora familjegravar, där samtliga tidigare haft grusbädd och ramar, är placerade utefter muren, direkt öster om kyrkans kor samt utmed södra mittgången. Dessa områden av likartad karaktär bildar kvarter F. Det östra av de båda större kvarteren söder om kyrkan, kvarter B, har en mer uppblandad prägel med äldre och yngre gravar samt rester av allmänna gravrader. Här ligger gravkoret över ätten Hummelhielm från 1760-talet.

Framför allt kyrkogårdens södra del uppvisar en rikedom av olika gravvårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Det inre kvarteret norr om kyrkan har en enhetlig efterkrigstida prägel med låga rektangulära vårdar i räta rader med rygghäckar. Tillsammans med det västra kvarteret söder om kyrkan benämns det kvarter A eftersom båda i huvudsak upptas av efterkrigstida gravvårdar. I kyrkogårdens nordöstra hörn finns en minneslund från 2002.

Karta över kyrkogården med kvartersbeteckningar.

Omgärdning

Nuläge: Kyrkogården omges av en kallmur av stora naturstenar i lokal ljusröd granit. Även kilad sten förekommer, framför allt i sträckningen mot vägen. Muren är drygt en meter hög och omkring en meter bred. I öster där marknivån är lägre bildar den stödmur. Kärnan i skalmuren är fylld med liten kullersten och krönet är överväxt med mossa, sedum och ängsflora. Muren är i sin helhet från 1835 men har genomgått mindre lagningar genom tiderna. På murkrönet ligger flertalet fragment av äldre gravhällar av

kalksten som sannolikt tidigare legat invändigt i den gamla kyrkan. Bland annat ligger en del av en mindre rektangulär gravhäll, invid södra grinden, på vilken namnet "SVENONIS" kan tydas. Denna torde kunna knytas till någon av kyrkoherdarna Nicolaus Svenonis Medelius (död 1672) eller Sveno Svenonis Höök (död 1688). På muren i väster ligger brottstycken av en gravhäll av kalksten med årtalen 1814 och 1825.

Kulturhistorisk bedömning: Kyrkogårdsmuren är av hög ålder och är viktig för karaktären av 1800-talskyrkogård på landsbygden. Muren innehåller ett flertal fragment av äldre gravhällar i kalksten, företrädesvis från 1600- och 1700-talen.

Målsättning och riktlinjer: Bibehåll det relativt goda skicket och utveckla skötselmetodik. Vid reparationer och partiella omläggningar ska stenmaterialet återanvändas och kompletteras med lokal fältsten. Murens nuvarande uppbyggnad och utseende ska eftersträvas och krönvegetationen bibehållas. Äldre vårdar och fragment av sådana ska bevaras. Skulle äldre förindustriella vårdar påträffas bör dessa tas ur muren och istället placeras vid nuvarande museala uppställning.

Ingångar

Nuläge: Kyrkogården har två ingångar, en i väster mitt för kyrkans huvudingång och en i söder. Vid båda ingångarna finns grindar från 1835 med stolpar klädda med skrädhuggna kalkstenshällar. Krönen av kalksten har pyramidform. Smidesgrindarna har sirlig blomdekor och bär årtalet 1835 samt initialerna M J S respektive P K, vilket avser dels upphovsmannen till grindarna, dels kyrkoherden i Adelöv vid tiden, Petrus Kernell. De är tillverkade 1835 av smeden Magnus Jönsson från Solberga och är likartade med grindarna till Säby kyrkogård. Invid den västra grinden står en äldre fattigbössa med sadeltak.

Kulturhistorisk bedömning: Grindarna är samtida med nya kyrkans tillkomst och kyrkogårdens omläggning 1835 och även viktiga för karaktären av 1800-talskyrkogård. Grindstolparna är ovanligt påkostade med beklädnad av kalksten från tiden. Smidesgrindarna utgör prov på lokal smideskonst i provinsiell nyklassicism.

Trappstenarna vid grindens gångyta i släthuggen kalksten kan eventuellt ha hämtats från den gamla kyrkan. Under marknivån, vilken höjts upp i senare tid, ligger sannolikt ytterligare kalkstenshällar. Fattigbössan är av hög ålder och är att jämföras med en kyrklig inventarie. Taket och en lagning i stolpen är dock sentida.

Bild till höger:
Fattigbössan

Målsättning och riktlinjer: Grindarna ska bevaras och hållas i gott skick. Väl fungerande entréer bör eftersträvas, både generellt och för funktionshindrade. Vid lagningar av grindstolparna bör stenkonservator anlitas. Vid lagningar av smidesgrindarna bör smed kunnig i traditionellt konstsmide anlitas. Underhåll av smidesgrindarna och fattigbössan bör ske restriktivt och med traditionella metoder och material anpassade för ett långsiktigt bevarande.

Gångsystem

Nuläge: Kyrkogårdens rätvinkliga system med kantskurna grusgångar är föga förändrat sedan 1910. Det består av kransgången innanför gravkvarteret utmed muren samt en mittgång i den södra delen. Omkring kyrkan finns en grusad yta med en absidformad rundel vid koret och som vidgar sig till en bred grusad yta framför kyrkans västra ingång. Gångarna är av jord samt har ett tunt toppgrus av fint ljust kross (2–5 mm) som krattas.

Kulturhistorisk bedömning: Systemet av rätvinkliga grusgångar, som går tillbaka till 1830-talet, är viktigt för karaktären av 1800-talskyrkogård. Tidigare beläggning med grovt naturgrus har i senare tid ersatts med finkornig kross av tillgänglighetsskäl, vilket inte nämnvärt förändrat karaktären.

Målsättning och riktlinjer: Att bibehålla nuvarande system med rätvinkliga grusgångar. Gångarna bör vara belagda med grus och fortsatt skötas med kanthuggning och krattning.

Trädvegetation

Nuläge: Kring kyrkogården finns en trädkrans som i huvudsak består av lindar planterade på 1950-talet och på 1990-talet. De äldsta träden är en lönn och en alm längs den västra muren i södra delen, som båda kvarstår från 1800-talet. Inslaget av lövträd är påtagligt i den södra delen av kyrkogården. Utmed södra mittgången finns en allé av unga lindar och i sydöstra kvarteret står nordsydliga rader med oxel. Träden är små och felväxta med stort beskärningsbehov. Lindallén är underutvecklad och därmed i dåligt skick.

Det rika inslaget av planterade lövträd på kyrkogården bidrar till en lummig parkkaraktär. Trädkrans och alléträd understryker den strikt ordnade planstrukturen, vilken är typisk för 1800-talets kyrkogårdar.

Kulturhistorisk bedömning: Kyrkogården präglas av en rik förekomst av planterade lövträd som både understryker den strikta planstrukturen och bidrar även till anläggningens parkkaraktär. Här utgör trädkransen ett viktigt karaktärsdrag som funnits med sedan anläggningstiden på 1830-talet.

Även lindallén längs mittgången kan ses som en sentida rekonstruktion av de alléträd som på 1800-talet kantade kvarteren men som togs bort 1910. Prydnadsträden i det sydöstra kvarteret är istället ett uttryck för det sena 1900-talets kyrkogårdsideal och bidrar till både rumslighet och en lummig grönska.

Målsättning och riktlinjer: En sammanhängande trädkrans av lönn och lind bör upprätthållas. De båda äldre träden i trädkransen, en lönn och en alm, bör långsiktigt skyddas och vårdas med omsorg. Även lindallén är viktig för karaktären och kan eventuell förnygras med nya träd med bättre växtbetingelser.

Målsättningen är ett friskt trädbestånd som underhållsbeskärs. Döda träd eller kraftigt skadade/decimerade träd byts ut vid behov om det är möjligt att etablera ett nytt träd med hänsyn till skuggning från övriga träd, murar etc. Gödning och trädvård enligt skötselplan. Strategier för att behålla ett trädskikt för flera generationers kommuninvånare och strategier utifrån klimatförändringar och biodiversitet och med hänsyn till kulturmiljön utformas enligt successionsplan.

Övrig vegetation

Kyrkogårdens övriga grönska präglas idag av förändringarna under senare delen av 1900-talet, där omgärdande häckar kring kvarter och gravar konsekvent tagits bort och istället ersatts med rygghäckar och prydnadsträd inom vissa kvarter. Se vidare under respektive kvarter.

Byggnader

Kyrkan

Nuläge: Adelövs kyrka är uppförd 1833 efter ritningar av arkitekt Fredrik Blom vid Överintendentsämbetet. Den restes strax norr om den senmedeltida timmerkyrka som sedermera revs. Nuvarande kyrka är ett till exteriören gott exempel på empirens kyrkoideal med sina strama fasader, rundbågar och lanterninkrönt torn. Ovanligt är att tornet är placerat i öster med sakristia i bottenvåningen. Västfasaden är utformad som en tempelgavel. Ursprungligen var mittporten i söder huvudingång. Kyrkan bär ljusgul s.k. spritputs med slätputsade samt vitkalkade omfattningar och tornkropp. Utöver det östligt placerade tornet så utmärker de kraftiga ankarjärnen i fasaden kyrkan. Dessa tillkom vid sent 1800-tal som ett resultat av sprickbildningar i långskeppets murverk.

Kyrkobyggnaden ägs och förvaltas av svenska kyrkan.

Hummelhielmska gravkoret

Nuläge: Gravkoret uppfördes 1762 av ägaren till Näs säteri landshövding Hans Hummelhielm, 1694–1772. Det är en kvadratisk byggnad med slätputsade vitkalkade murar och brutet säteritak med skivtäckning av svartmålad plåt. Åt öster finns en ursprunglig port med svartmålad rombisk träpanel. Taket var ursprungligen täckt med kluven och tjärat stavspån. I takfoten finns en profilhyvlad gesims av tjärbestruket trä som är ursprunglig.

På gesimsen finns spår av s.k. rödtjära, vilket indikerar att även spåntaket initialt haft denna behandling. Taket är försett med hängrännor och stuprör av svart plåt. Vid den sista gravsättningen slängdes nyckeln in under porten. På marken närmast omkring byggnaden finns en sträng av singel, troligen tillkommen vid en sentida dränering. Gravkoret är i gott skick förutom plåttaket som behöver målas.

Kulturhistorisk bedömning: Gravkoren under 1600-talet var alltid sammanbyggda med kyrkobyggnaden. Det aktuella gravkoret utgör exempel på utvecklingen med fristående gravkor som sker under 1700-talet. Utformningen är typisk för svensk herrgårdsarkitektur vid 1750-talets mitt, alltså vid brytningen mellan karolinsk stil och lantlig fransk barock. Dess slutna privata karaktär är typiskt för de nya fristående gravkoren. Karaktären har förändrats under 1900-talet då fasadputsen riktats och gjorts fullständigt plan. Takets ursprungliga spåntäckning har även ersatts med plåt.

Målsättning och riktlinjer: Vid vård- och underhåll bör byggnadens karaktär med säteritak och putsade väggar värnas. Byggnadens originaldelar såsom porten och takgesimsen ska bevaras. Karaktären kan förstärkas genom att fasadputsens murverk samt erhåller en mer ursprunglig kulör. Möjligen kan en återgång till den ursprungliga taktäckningen med rödtjärade stavspån övervägas. I så fall bör även takets krönspira av trä återskapas.

Skötselplatsen med avfallstunnor och vattenpost norr om byggnaden skämmer intrycket.

Gravvårdstyper övergripande

Nuläge: Kyrkogårdens gravvårdar representerar de olika idealen från 1880-talet fram till idag. De äldsta och mer påkostade gravvårdarna är samlade längs kyrkogårdsmuren i den södra delen av kvarter F samt direkt öster om kyrkan. De finns även spridda i det angränsande kvarteret B mellan gravkoret och kyrkan. De är resliga polerade granitvårdar, övervägande i obeliskform eller som grovhuggna stenblock.

Dessa statusbetonade familjegravvårdar var på modet ända fram till 1930-talet. Samtliga hade initialt grusbädd inhägnade av häckar eller stenram, men endast ett fåtal kvarstår idag intakta. I framför allt kvarter B finns ett stort inslag av enkla små vårdar som kan knytas till den allmänna gravytan.

Efterkrigstidens låga rektangulära vårdar präglar helt det norra kvarteret och utgör även ett dominerande inslag i det västra kvarteret söder om kyrkan, båda benämnda "kvarter A". Gravstensmaterialet är framför allt den svarta graniten, vilken är nästan allena rådande på stora delar av kyrkogårdens södra hälft. Några av de mer påkostade sekelskiftesvårdarna i kranskvarteret har försett med bibelspråk på baksidan, enligt äldre skick för högreståndsgravar.

Vidare finns en stor rikedom av titlar och gårdsnamn som speglar socknen och dess sociala sammansättning, "hemmansägare" är klart dominerande. Ett flertal referenser till missionsförbundets sångbok vittnar om väckelsens roll i bygden.

Ett fåtal gravvårdar är äldre än 1880-talet och kan betraktas som "museala" (se tabell under Kvarter F). Dessa rikt skulpturalt huggna vårdar i kalksten, från tiden före gravstensindustrins inträde har, vid sidan av några enstaka vårdar från tidig industriell tid, samlats i en museal uppställning invid västra entrén.

Kulturhistorisk bedömning: Den jämförelsevis höga andelen äldre resliga vårdar gör att Adelövs kyrkogård, trots förändringar under 1900-talet, bibehållit en del av sin sekelskifteskaraktär. I synnerhet de grusgravar som fortfarande har kvar grusbädd och ramar samt gravar med hög konstnärlig kvalitet är viktiga för denna karaktär.

Den sociala skiktningen som alltjämt är urskiljbar mellan olika kvarter och områden som avsatts för köpe- respektive allmänna gravar är särskilt viktig att upprätthålla och värna. Vårdar med titlar är viktiga att bevara på ursprunglig gravplats eftersom de i vissa fall kan tydliggöra den sociala strukturen inom kyrkogården och i andra fall kan vara av samhällshistoriskt intresse eftersom de återspeglar den demografiska sammansättningen i socknen med förekomsten av särskilda yrken och dylikt. Gravvårdar från förindustriell tid utgör viktiga dokument över det lokala gravskicket och gravvårdskonsten i trakten innan den industriella tillverkningen kom i gång.

Målsättning och riktlinjer: Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs graven och dess inrättningar av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, i det aktuella fallet Griftegårdsenheten.

Gravanläggningar och gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde skyddas generellt av kulturmiljölagen. Att ändra eller ta bort gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde kräver därför tillstånd från länsstyrelsen. Detta gäller även gravprydnader (inklusive växter), gravramar, häckar och grusning.

Att ersätta en enstaka gravvård utan kulturhistoriskt värde med en ny gravvård kräver i regel inget tillstånd från länsstyrelsen. Om däremot flera vårdar tas bort inom ett område, kan det krävas tillstånd eftersom det kan betraktas som en väsentlig ändring.

Gravvårdar från förindustriell tid (före 1870-talet) som tagits ur bruk och tidigare flyttats till en annan plats på kyrkogården eller förvaras i kyrkobyggnaden ska föras upp på kyrkans inventarieförteckning (inte huvudmannens ansvar). Vårdinsats på dessa gravvårdar kräver tillstånd enligt KML och ska i regel utföras av konservator.

Uppställningen av museala gravvårdar invid västra entrén är föredömlig. De äldsta gravhällarna och vårdarna i skulpturalt huggen kalksten konserverades och försågs med skyddande tak 2009.

Kriterier vid urval av kulturhistoriskt värdefulla gravar

Vid den kulturhistoriska bedömningen av gravanläggningarna på en begravningsplats utgår man från ett antal kriterier. Målet är att urvalet av de utvärderade gravarna skall spegla gravkulturen i vid bemärkelse inom en begravningsplats, men i förlängningen också inom ett vidare område.

Utformningen av en gravanläggning har stor betydelse vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. Vårdar som är påkostade, hantverksmässigt utförda, estetiskt framstående, särskilt anspråkslösa eller anknyter till en lokal tradition är ofta särskilt intressanta.

Gjutna gravkors i bruksbygder är exempel på en sådan lokal tradition. Urvalet bör också spegla de breda folklagens gravskick. Om det finns sammanhållna gravkvarter med gravar som ingår i allmänna linjen eller påkostade köpegravar kan dessa olika typer av områden vara viktiga att bevara.

Gravanläggningar som har inskrifter som anger titel och hemvist för de begravda berättar mer om gravplatsen än om dessa uppgifter saknas. Med ledning av texten kan man även få veta mer om den demografiska sammansättningen och vilka näringar som präglar trakten.

Ibland finns också citat eller referenser med anknytning till Bibeln, psalmboken eller en sångbok inom väckelserörelsen. Ju fler uppgifter som står angivna desto större samhällshistoriskt värde har ofta gravvården.

Ibland är gravvårdar resta över betydelsefulla personer eller personer som haft en tydlig anknytning till församlingsarbetet, exempelvis präster, klockare, kyrkvårdar och skollärare. Detta kan förstärka det kulturhistoriska värdet på en gravvård.

Industriellt framställda gravstenar bär ibland någon form av märkning från tillverkaren. Att veta varifrån stenen kommer och vem som tillverkat den höjer gärna det kulturhistoriska värdet.

Efterkrigstidens gravskick kan upplevas enahanda och likformigt. Det finns dessutom en väldigt stor mängd gravvårdar av likande typer på länets kyrkogårdar. Det är inte rimligt att bevara dessa i lika hög grad som äldre gravvårdar, men det är ändå angeläget att ett urval av dessa bevaras i synnerhet då de ingår i kyrkogårdar med en sammanhållen gestaltning av hög kvalitet.

Förutom själva gravstenen så består många gravplatser även av gravramar, häckar, staket, växtlighet osv. Vållhållna grusgravar där grusbäddar och hägnad inte tagits bort börjar bli allt mera ovanliga och det finns ofta särskild anledning att bevara dessa.

Sammanfattningsvis och generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden före industrialismen (före 1870-talet) bör bevaras för framtiden, eftersom dessa utgör exempel på lokal gravvårdskonst. Detta gäller även äldre gravar från det tidiga industriella skedet under slutet av 1800-talet. I synnerhet gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä är viktiga att uppmärksamma.

Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärliga utförande eller till ett person-/lokalhistoriskt värde. Detta är värden som enheten på olika sätt kommer att kommunicera till våra besökare genom informationsskyltar, kyrkogårdsvandringar, information på hemsidan etc.

Beskrivning av enskilda gravkvarter

Kvarter F - kvarter och områden med köpegravar

Allmän karaktär

Dessa kvarter sträcker sig längs med kyrkogårdsmurarna och upptar området direkt öster om kyrkans kor. Gravarna vänder sig generellt mot grusgången. Det rör sig uteslutande om s.k. köpegravar över enskilda personer och familjer från lokalsamhällets mer välbeställda lager. Detta har varit förhållandet sedan kyrkogårdsomläggningen 1834–35.

Även familjegravarna utmed södra mittgångens västra sida ingår i detta karaktärsområde, även om många av dessa gravar lades ut först efter omläggningen 1935.

I kranskvarteret och området öster om kyrkan återfinns kyrkogårdens äldsta gravar. Många av dessa har en påkostad konstnärlig utformning, vilket skapar en karaktär av hög status. Det sena 1900-talets rationaliseringar, där lättskotta gräsmattor föredrogs framför grusytor, har påverkat karaktären i stort. De flesta av kyrkogårdens kvarvarande grusgravar återfinns inom denna del. I kranskvarterets norra del rör det sig mestadels om efterkrigstida och yngre gravar. Minneslunden i nordöstra hörnet utgörs av en grusad yta med parkbänk, rabatter och en vattenlek i sten.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Kvarteren upptas av sammanhängande gräsytor där enstaka grusgravar sporadiskt bryter av. Till grönstrukturen hör även sporadiskt placerade syrenbuskar längs östra och västra ringmuren vilka går tillbaka till det tidiga 1900-talet.

Minneslunden i nordost är gestaltad med omgivande rabatter som har marktäckare och perenner samt prydnadsbuskar. De sentida skötselplatserna direkt öster respektive väster om kyrkan är inhägnade med höga tujahäckar och bryter av raden med gravar i kranskvarteren.

I enstaka fall förekommer perenna växter i rabatterna till de enskilda gravarna, såsom t ex vintergröna vindelväxter och funkia, vilka kan ha hört till gravarnas ursprungliga arrangemang. Mindre bestånd av ängsväxter förekommer på och strax utanför ringmuren och utgör rester från äldre hävd då gräset slogs med lie.

Målsättning och riktlinjer: Skötselplatserna och minneslunden upprätthålls med livskraftiga växter som regelbundet förses med näring. Häckarna och buskar beskars och föryngras till rätt form och höjd. Plana välklippta gräsytor. Syrenbuskarna längs muren är typiska för det tidiga 1900-talets trädgårdsplanteringar och bör bibehållas.

Äldre perenner vid de enskilda gravarna bör uppmärksammas och om möjligt bibehållas (i händelse av att gravnen överläts till förvaltaren). Förekomst av ängsväxter kan gynnas genom att gräset i berörda partier lämnas oklippt och slås först sent i augusti månad.

Gravvårdstyper

Nuläge: Kranskvarteren i den södra delen utgör kyrkogårdens mest sammanhållna. De bär en enhetlig prägel av påkostade familjegravar från 1873 fram till och med 1900-talets förra hälft. Ett fåtal låga efterkrigstidsvårdar har tillkommit.

De resliga vårdarna av polerad svart granit är klart dominerande och är mestadels i form av flata obelisker eller med vinkelbrutna krön. Ett par bautastenar från 1890-talet i röd respektive grå granit finns också. Inslaget av breda låga vårdar från mellankrigstiden är påtagligt i den västra sträckningen. Dessa är oftast i en ljusare grå eller röd granit samt har överlag ett klassicerande formspråk.

Av gravarna längs östra muren och i området öster om kyrkan har en stor andel bevarade grusbäddar med stenram (sammanlagt 13 stycken inom kvarteret), vilket sällan är fallet på övriga kyrkogården. I ett par fall rymmer grusbäddarna två vårdar, i dessa fall över föräldrar och barn. Iögonfallande är de två resliga klassicerande vårdarna över far och son Andersson från Stenkilstorps familj, sannolikt resta av sonen 1882. En identisk vård är den över riksdagsmannen Johannes Larsson (död 1873).

En annan utmärkande vård är obeliskan över hemmansägaren Anders Andersson med familj från 1914. Över organisten och folkskolläraren A E Eriksson (1867–1907) har ”tacksamma vänner” rest en vinkelbruten sten med inhuggen lyra.

Titlar är regel på dessa gravvårdar. Flitigast förekommande är Hemmansägaren och Landtbrukaren. Men även andra titlar förekommer som speglar tjänstemannayrket och förtroendeuppdrag i socknen: nämndemannen, kyrkovärden, landthushållaren och stadskommissionären. Även en så enkel titel som f.d. husägaren finns inhuggen.

Fyra vårdar från 1890- och 1910-talen bär referenser till Svenska missionsförbundets sångbok, vilket vittnar om väckelsens stora roll i bygden under 1800-talets senare hälft. Bautastenen över kyrkvärden A M Johansson från 1899 minner om en av dem som grundade socknens missionsförsamling.

I den museala uppställningen direkt norr om den västra entrén är kyrkogårdens samtliga äldre gravvårdar som tagit ur bruk samlade. Till vårdarna som skyddas under tak hör en högräst kalkstensvård från 1707 över ”KYRKIONES FÖRSTÅNDARE” Inge Svensson med hustru. Det rikt huggna krönet bär änglaflykter samt timglas och döds-kalle i relief.

Bland vårdarna som placerats utanför taket hör en spetsbågig gjutjärnsvård från 1866 över inspektorn Erik Wilhelm Wetter med fru och dotter. Vården är rikt artikulerad med genombrytningar i konsekvent nygotik. Anmärkningsvärt är vårdens krönemblem med korsade liar mot bakgrund av en kalk och en triangel, allt omslutet av en orm som biter sig i svansen och strålar. Sannolikt är det ett frimurarembem. Vården är målad i svart, ljusgrått med försilvrat emblem, se bild sid 15.

Exempel på gravar av klass 1 inom kvarter F. Till höger en fint gestaltad funktionalistisk vård nära kyrkans kor. I mitten, äldsta våarden inom denna del är en bautasten i ljus granit från 1884. Till vänster, många av vårdarna har bibelcitater på baksidan, enligt äldre gravvårdstradition.

Kulturhistorisk bedömning

De aktuella kvarteren spelar en viktig roll för helhetsintrycket på kyrkogården genom sin sammanhållna karaktär av påkostade köpegravar. Genom detta tydliggörs även kyrkogårdens inneboende hierarkiska struktur. Det är de påkostade resliga vårdarna från förra sekelskiftet liksom de gravar med bevarade grusbäddar som främst är av vikt för karaktären.

En annan viktig företeelse är den rika förekomsten av titlar som framför allt speglar socknens starka bondeklass, men även andra exempel på viktiga positioner i det dåtida samhället. Av ett särdeles högt kulturhistoriskt värde är de tre kalkstensvårdarna från 1700-talet och den nygotiska gjutjärnsvården i den museala uppställningen.

Inventeringen är utförd efter två kategorier:

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och i sin helhet lämnas utan förändringar.

Inom de berörda kvarteren är det främst grusgravar och högresta sekelskiftesvårdar med påkostad utformning, som bör bevaras oförändrade eftersom de är viktiga för karaktären.

Förekomsten av titlar förstärker motivet för att graven ska bevaras på plats eftersom dessa avspeglar den höga statusen inom kvarteret men även för de bär på vittnesbörd om traktens historia. Inom kvarteret återfinns även några vårdar från gravvårdsindustrins tidiga skede i slutet av 1800-talet och även gravar över personer som haft en särskild ställning inom lokalsamhället. Sådana gravar ska bevaras på ursprunglig plats och bör övergå till upplåtaren i händelse av återlämning.

Kulturhistoriska gravar klass 2: Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska intresset ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom kvarteret eller området som den ingår i.

Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten. Inskriptioner på gravstenen bedöms här som mindre viktiga.

Kvarter B - sydöstra kvarteret

Allmän karaktär

Det östra kvarteret i södra delen har en sammansatt karaktär och domineras av det centralt placerade Hummelhielmska gravkoret. Liksom kvarter A var det ursprungligen avsatt för allmänna gravplatser och upptogs fram till omläggningen 1935 i huvudsak av enkla brädvårdar.

I området mellan kyrkan och gravkapellet finns dock ett äldre skikt med köpegravar från tidigt 1900-tal, vilket även är fallet i raderna mot östra gången.

Enhetligheten som finns i kvarter A saknas här och istället finns flera tidsskikt bland gravarna. Inom kvarteret finns en blandning av resliga sekelskiftesvårdar, små allmänna gravvårdar och sentida låga vårdar, alla i raka nord-sydliga rader. De allmänna gravarna upptar de mellersta raderna medan raderna närmast gångarna i öster och väster upptas av familjegravar av varierande ålder.

Vegetation

Nuläge: Kvarteret upptas av en sammanhängande gräsmatta och har därutöver en rik sentida (från 1980–90-talen) grönstruktur med rader av oxelträd och låga rygghäckar av liguster i de innersta delarna. Prydnadsträd och tuktade rygghäckar ger kvarteret en tydlig efterkrigstida parkkaraktär och understryker den nord-sydliga strukturen.

Kulturhistorisk bedömning: Grönstruktur inom gravkvarteren, med stora sammanhängande gräsytor, tuktade rygghäckar och prydnadsträd, följer det sena 1900-talets kyrkogårdsideal.

Målsättning och riktlinjer: Prydnadsträd och häckar upprätthålls så de förblir livskraftiga. Träd som saknas i raden med prydnadsträd kan eventuellt kompletteras. Häckarna beskars och föryngras till rätt form och höjd. Plana välklippta gräsytor.

Gravvårdstyper

Nuläge: Gravvårdsbeståndet består numera uteslutande av stenvårdar men varierar både i ålder och

utformning mellan olika delar inom kvarteret. Enstaka resligare sekelskiftesvårdarna urskiljer sig tydligast i raderna närmast gångarna. I området mellan kyrkan och gravkoret återfinns de mest påkostade bland de tidiga familjegravarna. Samtliga av dessa hade initialt grusbädd och ramar men idag återstår endast två med bibehållen anordning.

Invid gången i väster märks tre vårdar i svart granit med vinkelbrutna krön från 1895–1911 över hemmansägare med familjer. I närheten finns en obelisk från 1900 över en kyrkovård och bredvid denna ett kraftfullt hjulkors i grå granit över organisten och folkskolläraren C P Samuelsson, rest 1894 av ”vänner och lärjungar”.

Framför denna finns en vård från 1939 över en lärarinna. Mitt i kvarteret, nordost om gravkoret finns en grusgrav med påkostat nygotiskt gjutjärnsstaket och vård i historiserande stil. Graven från 1902 tillhörig hemmansägaren Joh. Svensson från Åskeryd med fru och bär en referens till missionsförbundets sångbok.

De inre raderna i kvarteret innehar vårdar av betydligt enklare karaktär. Resterna av de allmänna gravlinjerna finns här samlade i tre påtagliga grupper i anslutning till rygghäckarna. De daterar sig från 1931 respektive 1933–36 och utgörs av typiska småskaliga vårdar av svart granit. Typiskt är att de främst avser enkla gravar upptagna i kronologisk ordning. Den enda titeln bland dessa är ”f.d. Korpralen”. Andra exempel på mindre statusfyllda titlar som återfinns på smärre vårdar i kvarteret är hushållerskan och sömmerskan.

Om olika hantverk vittnar smidesmästaren och kopparslagaren. Bland familjegravarna märks kamrer och handlare vid sidan av hemmansägarna. Särskilt i öster finns en del resta svarta granitvårdar av typ vinkelbrutet krön, obelisk och bautasten över olika hemmansägare och deras familjer.

En rad med små enkla liggare över barn finns vid en av rygghäckarna. Dessa är fem stycken från 1936–40 i stram funkis och kan räknas till de allmänna gravarna. Vidare märks ett par vårdar från 1914–15 över två ynglingar som tycks vara rester av en allmän gravlinje.

Här och var finns sentida låga vårdar, varav några med naturformer.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter B har ett mycket blandat uttryck, men är trots detta intressant eftersom det representerar ett typiskt allmänt gravkvarter. Spåren av uppdelning mellan enskilda köpegravar längs gångarna och allmänna gravlinjer i de inre delarna är ännu tydligt urskiljbara.

Det är således av vikt att bevara såväl de resliga vårdarna från decennierna kring 1900 som de små enkla vårdarna från 1900-talets första hälft, särskilt där dessa är samlade.

Ofta har gravar inom den sistnämnda kategorin fått stryka på foten. Vårdar med titlar som speglar de skilda samhällsskikten, som exempelvis *soldaten* och *hushållerskan* inom de allmänna gravarna och *hemmansägaren* inom de enskilda, är intressanta. I och med kvarterets mångfasetterade gravvårdsbestånd så torde inga problem föreligga vad gäller nytillskott.

Inventeringen är utförd efter två kategorier:

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och lämnas i sin helhet utan förändringar.

Inom det berörda kvarteret är det både de fåtal grusgravar och högresta sekelskiftesvårdar med påkostad utformning utmed gångarna och ett urval av enkla allmänna gravvårdar som bör bevaras oförändrade.

Dessa gravar avspeglar karaktären av typiskt allmänt gravkvarter från tidigt 1900-tal där raderna närmast gångarna ofta avsattes för familjegravar.

Förekomsten av titlar förstärker motivet för att gravvården ska bevaras på plats.

Kulturhistoriska gravar klass 2

Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska intresset ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom kvarteret eller området som den ingår i. Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten. Inskriptioner på gravstenen bedöms här som mindre viktiga.

Kvarter A - sydvästra och norra kvarteret

Allmän karaktär

Kvarter A upptar det inre västra kvarteret på kyrkogårdens södra del samt kvarteret norr om kyrkan. Sydvästra kvarteret var ursprungligen helt ägnat som allmän begravningsyta, vilket framgår av såväl äldre kartor som fotografier. År 1910 avsattes gravraden närmast mittgång för påkostade familjegravar med grusbäddar (ingår i kvarter F). Av dessa förhållanden återstår idag endast rester.

Dagens karaktär med likformiga låga efterkrigstida familjegravvårdar i nordsydliga gravrader lades ut efter en omläggning av kvarteret 1935.

Kvarteret norr om kyrkan är homogent utformat och upptas av nord-sydliga rader med moderna relativt uniformt utformade stenvårdar placerade mot höga rygghäckar.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Sydvästra kvarteret upptas av sammanhängande gräsyta utan någon annan vegetation. I det norra kvarteret har gravraderna försetts med rygghäckar av tuktad idegran eller liguster planterade på 2000-talet. Vegetationen ger kvarteret en efterkrigstida prägel och rygghäckarna har i sig en rumsbildande funktion.

Kulturhistorisk bedömning: Grönstrukturen med sammanhängande gräsytor och tuktade rygghäckar följer det sena 1900-talets kyrkogårdsideal. Kvarteret som lades om under 1900-talets andra hälft är konsekvent genomfört i detta avseende och de höga häckarna har en rumsbildande effekt.

Målsättning och riktlinjer: Rygghäckar av barrväxter bör bibehållas. Häckar upprätthålls så de förblir livskraftiga. Plana välklippta gräsytor.

Gravvårdstyper

Nuläge: Inom det sydvästra kvarteret står samtliga vårdar i raka nordsydliga rader, vända mot väster respektive öster, ett par av raderna har ryggarna mot varandra. Längst i öster står tre resliga vårdar av polerad svart granit från 1910-talet, vilka utgör påtagliga rester av de påkostade familjegravar med grusbäddar som sträckte sig längs mittgången. Dessa tillhör kvarter F.

Övriga vårdar utgörs till största delen av låga vårdar i främst svart granit från 1939–60, ofta med klassicerande drag som pilastrar och tempelgavlar. Gravläggningarna kan följas årsvis, vilket visar på att man till viss del följt allmänna linjens praxis. Några gravvårdar tycks utgöra rester av de äldre allmänna gravarna, detta är några små vårdar från 1940-talet över ensamma män och kvinnor.

Ett fåtal vårdar från sent 1900-tal finns spridda i kvarteret. Titlar är vanligt förekommande, men inte lika vanligt som ovan. Hemmansägaren är vanligast. Vidare finns smidesmästaren, matrosen, ringaren, skräddarmästaren, förre kyrkovaktmästaren, f.d. rättsaren, kyrkovärden och nämndemannen.

Norr om kyrkan är den närmast allenarådande typen av vårdar efterkrigstidens uniforma, låga vårdar, oftast i röd eller grå granit. Stildragen är inte sällan klassicerande. Dessa vårdar är från 1958 och framåt med de äldre i öster. Man kan se en förändring i förekomst av titlar på vårdarna. Bland de äldre i öster är det förekommande, om än inte vanligt. Enheten möter sömmerskan (yngst från 1976), smidesmästaren, trävaruhandlaren och kantorn.

I väster finns det inga titlar alls.

Ett fåtal kvarvarande gravvårdar i östra hälften vittnar om ett äldre tidsskikt i kvarteret. Från 1907, 1918 och 1937 finns tre polerade svarta granitvårdar, varav en över ett barn. Vidare lägger man märke till en liten bautasten av kalksten över Kyrkoväktaren J P Johnsson "Död 1/1 1912 86 år. Efter 50 Års Trogen Kyrkotjänst".

Kulturhistorisk bedömning: Kvarter A har, inom det sydvästra området, genomgått stora förändringar under 1900-talet och präglas idag av raka rader med låga vårdar från 1900-talets mitt och framåt. Somliga av dessa har ett kulturhistoriskt intresse genom sina titlar. Några spår från tiden före 1935 då detta var en äldre allmän begravningsyta är inte längre urskiljbara.

Kvarteret norr om kyrkan är med sina strikta, rygghäckskantade rader av låga vårdar en exponent för folkhemmets ideal. I centrum står jämlikhetsbegreppet, titlarna är ytterst fåtaliga och försvinner helt efter 1976. Man kan se hur kvarteret successivt tagits i bruk för nya begravingar från 1958 och framåt, med start i öster.

Några äldre vårdar vittnar om föregående tidsskikt och har därmed ett intresse. Vårdarnas låga, tämligen enhetliga karaktär är viktig eftersom kvarteren så tydligt speglar efterkrigstidens ideal.

Inre kvarteret norr om kyrkan lades om med dubbla gravrader och rygghäckar i slutet av 1900-talet.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:	113/22
Beställare:.	Griftegårdsenheten vid Tranås kommun
Inventering och rapportansvarig	Margareta Olsson
Rapportgranskning:	Anders Franzén
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Tranås kommun
Socken:	Adelövs socken
Fastighetsbeteckning:	Adelövs kyrka 1:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Adelövs kyrkogård.

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar och bilder rörande Adelövs kyrkogård.

Landsarkivet i Vadstena (VaLa)

Adelövs kyrkoarkiv. Sockenstämmoprotokoll och kartor över kyrkogården.

Kartmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Storskifteskarta över Adelövs by från 1732.

Referenser på webben

Digitalt museum

Flygbilder av Adelövs kyrka ([https://](https://digitaltmuseum.se) <https://digitaltmuseum.se>).

Tryckta källor och litteratur

Andréasson, Anna. *Gravvårdar i sten, ett mångskiftande kulturarv*

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.). 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp.

Gullbrandsson, Robin 2006. *Adelövs kyrkogård, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Adelövs socken i Tranås kommun. Jönköpings län, Linköpings stift*. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2006:94.

Hansson, Hans-Erik, Bielawski, Jarema & Jönsson, Karna. 2002. *Vård av gravstenar*. Stockholm.

Jonsson, Magdalena (red.). 2009. *Ett levande kulturarv: kyrkogårdar i Växjö stift*. Växjö.

Jönköpings län i porträtt och bild. Halmstad 1941.

Linden, Berit. 2021. *Sorgen gestaltad. Svensk gravskulptur och dess skulptörer*. Danmark.

Pira Sigurd. *Linderås och Adelövs gamla kyrkor*. Tranås 1942.

Schönback, Hedvig. 2008. *De svenska städernas begravningsplatser 1770-1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Diss. Uppsala.

Svala, Catharina. 2010. *Kyrkogårdsmuren: kultur och konstruktion*. Alnarp.

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans. 2001. *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*. Stockholm.

- Westerdahl, Maria. 1996. *Den svenska skogskyrkogården: en bild från norr till söder*. Alnarp. *Ny Smålandsbeskrifning*. Växjö 1914.
- Rogberg, Samuel. *Historisk beskrifning om Småland*. Karlskrona 1770.
- Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala 2003.
- Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV*. Stockholm 1931.
- Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV*. Uddevalla 1957.

Bilaga 1. Lagstiftning

Kulturvärden på kyrkogårdar skyddas såväl i kulturmiljölagen såsom begravningslagen. Här nedan följer utdrag som har bäring på förvaltningen av kyrkogårdarnas kulturvärden.

Kulturmiljölagen (1988:950)

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Begravningsplatser

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,

2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

Väsentliga förändringar kan innebära till exempel ändring av omgärdning, trädplanteringar, större omplaneringar av gravkvarter, ändringar i gångsystem och dess beläggning och nya belysningsinstallationer.

Begravningslagen (1990:1144)

7 kap. Gravrätt

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Gravrättens upphörande

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats. Ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen finns i kulturmiljölagen (1988:950). Lag (2013:552).

Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs gravvården m.m. av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, vilket oftast är pastoratet. Om gravvården flyttas till en annan plats på kyrkogården eller förvaras i kyrkobyggnaden kan det vara aktuellt att föra in den i församlingens inventarieförteckning.

Bilaga 2. Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen och i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat.

De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravningsseder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur, men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, som ibland kunde vara manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hörde även stigluckan, som både hade en symbolisk och praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man gravsätte folk efter deras gårds- eller bytillhörighet i grupperingar med olika form, vilket var en förkristen sedvänja. Det var ovanligt att man satte en vård över graven. Gravar markerades istället endast av en jordhög. Om en vård trots allt sattes upp var den vanligen av trä, men sten eller smide förekom undantagsvis. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården även på ett mer nyttobetonat sätt. Man kunde exempelvis idka slätter och bärga hö.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjades förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 hade många landsortskyrkogårdar kvar den ålderdomliga ängskaraktären. Förnyelsevågen började i städerna genom nya bestämmelser om externa begravningsplatser. Gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjöds av hygieniska skäl och i stället skulle friliggande begravningsplatser förläggas utanför städerna. Denna process inleddes på 1780-talet och en kunglig förordning från 1815 angav att begravingar innanför stadskärnan måste upphöra och att begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – skulle anläggas utanför stadsområdena.

År 1805 beslutades dessutom att staten genom sin myndighet Överintendentsämbetet skulle ansvara och ha överinseende över att kyrkogårdar och begravningsplatser blev prydligt och hälsosamt anlagda.

Runt om i landet anlades många begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anlades med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I dessa arkitektoniskt anlagda begravningsplatser exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man tillhörde ersattes nu av kategorierna köpegravar respektive allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som hade möjlighet att köpa sin gravplats både kunde få en större sådan för hela sin familj och en attraktiv placering utmed gångar eller nära entréerna. Köpegravarna anlades ofta med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begrävdes kostnadsfritt utmed den så kallade allmänna linjen. Där gravsattes man tätt i en kronologisk ordning allt eftersom dödsfallen inträffade. Man begrävdes således inte familjevis. Gravvårdarna var oftast oansenliga. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglade ett socialt uppdelat samhälle.

Trädkransen utefter kyrkogårdens yttre begränsningar introducerades först på städernas begravningsplatser, men nådde under 1800-talets slut även många landsortskyrkogårdar. Då introducerades också de typiska sorgeträden med ett hängande växtsätt.

I början av 1900-talet planlades även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas: skogskyrkogården. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922.

Vid 1900-talets mitt var kyrkogårdarna särskilt utvecklade, men nu inleddes en period av förenkling och rationalitet. Företeelsen med allmänna linjen levde kvar till mitten av 1900-talet, men upphörde officiellt 1964. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med mer lättskötta gräsmattor. Den sociala utjämningen av ståndssamhället avspeglades på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar och oftast i ett liggande format.

Från och med 1980-talet blev gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser man en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds.

Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också exempelvis minneslundar för aska som grävs ner anonymt utan plats för namn, men med gemensam plats för blommor. Ett annat alternativ är askgravplatser, där gravplatsen markeras, men där skötseln utförs av griftegårdsenheten.

Tre vanliga gravvårdstyper

Det finns en stor variation vad gäller gravvårdarnas utformning. Före industrialismen och det sena 1800-talet användes ofta så kallade gravbrädor för att markera en grav. Vårdar av mer beständiga material som sten och metall var ovanliga och ofta förbehållna samhällets övre skikt. Prästen eller en adelsman inom socken kunde begravas i kyrkan eller nära koret och där erhålla en påkostad gravvård.

Under industrialismen utvecklas en riklig flora av olika gravmarkeringar med olika form och av olika material, främst sten. Här presenteras tre typer som är särskilt vanliga.

Från det sena 1800-talet fram till 1920-talet var det vanligt att köpegravar förseddes med påkostade vårdar med stående form. Det kunde vara högresta bautastenar, obelisker eller liknande. Dessa vårdar restes ofta över samhällets övre skikt och inte sällan är de försedda med både titel, namn, årtal, hemvist och ett bibelcitat. Vårdar av denna typ är ofta påtagligt karaktärskapande och betydelsefulla i kyrkogårdsmiljön. De kan också ha ett konstnärligt värde.

I kontrast till de mer påkostade gravvårdarna finns de mindre stenarna, som restes inom den allmänna linjen. Dessa har ofta en rektangulär form utan utvecklad utsmyckning. Texten är ofta lakonisk – förnamn, ofta men inte alltid efternamn, hemvist och årtal. Dessa enkla vårdar är i sig inte iögonfallande, men berättar ändå om en viktig del av det äldre gravskicket och samhällets hierarkiska organisation.

Tiden efter andra världskriget medförde en långtgående förenkling av gravvårdarna, som samtidigt skapade en likriktning. Stenarna tillverkades maskinellt och det fanns ofta en standardiserad uppsättning symboler som kunde tillföras och kombineras. Kyrkogårdsmiljöer som domineras av dessa stenar kan naturligtvis också ha ett kulturhistoriskt värde, men då är det i regel inte de enskilda vårdarna som är intressanta utan snarare helheten.

Bilaga 3. Allmänna skötselråd

Grunden för skötseln av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar är att de inte skadas, utan ges en så lång livslängd som möjligt. De förebyggande åtgärderna är väsentliga och kan motverka uppkomsten av skador genom till exempel mekanisk åverkan, biologisk påväxt och väder.

Vid rengöring och reparation av vårdar av mjukare bergarter (kalk- och sandsten) och järn som är över 100 år gamla bör konservator för sten respektive metall kontaktas för rådgivning eller åtgärd. En orsak till skador är mekanisk åverkan genom trädgårdsfordon och andra redskap. Varsamhet vid gräsklippning minimerar risken för sprickor och bortfall av material.

En annan orsak är nederbörd och biologisk påväxt av lavar, alger och mossor. Dessa gynnas av att en sten står skuggigt och fuktigt. Liggande hällar och stående vårdar av mjuk bergart som kalk- och sandsten är särskilt känsliga för vådrets makter. På vintern tränger fukt in i sprickor och vidgar dessa och spränger till slut bort stenmaterial. Detta kan på sikt helt radera ut en inskription eller relief. Därför är det viktigt att hålla till exempel hällar rena från löv och grenar. Känsliga vårdar och hällar av hög ålder kan med fördel ges en skyddsklädsel eller täckning permanent eller under vinterhalvåret för att motverka frostsprängning.

Vårdar och gravstaket av järn är en kategori för sig, som kräver kontinuerligt underhåll. Vid ommålning befrias metallen från rostbeläggning med stålborste. Därefter grundas järnet med mönja och slutstrykes med linoljefärg. Lagningar bör anförtros åt hantverkare eller konservator med erfarenhet av järnslagningar.

Rostande förankringsjärn och dubbar är en annan vanlig orsak till skador. När järnet rostar och utvidgar sig så sprängs stenen. Ett viktigt arbete är därför utbyte av beslag och dubbar av järn mot rostfritt stål.

Rengöring av vårdar kan ha olika syften. Ofta sker det i första hand av estetiska skäl. Som regel bör den på kulturhistoriskt värdefulla vårdar vara motiverad av hänsyn till att påväxt riskerar stenens fortbestånd (kalk- och sandsten) eller för att förbättra förståelsen av objektet och kunna tolka och uppleva inskriptioner eller utsmyckningar.

Enklare rengöring kan göras med ljummet vatten med liten tillsats av såpa eller diskmedel och med mjuka borstar som inte repar. Lämplig tid för detta är tidig vår och sen höst då exempelvis lavar är mer aktiva och mjuka. Vårdar av hårdare bergarter som granit kan rengöras med högtryckstvätt, men endast där inte förgyllning och dekorationer kan skadas. Vårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde och påtaglig skadebild (pågående bortfall av stenmaterial eller sprickor) bör rengöras av konservator.

Marschaller och stearinljus kan avsätta sot eller stänk på gravvårdarna. Detta kan förebyggas genom att exempelvis använda lämpliga hållare.